

TÜRKİYE İRAN İLİŞKİLERİ: “SIFIR SORUN MU”, NÜKLEER SORUN MU?

Mustafa YETİM*
Rıdvan KALAYCI**

Özet

Türkiye İnan ilişkilerinin “sıfır sorun” ve “nükleer sorun” çerçevesinde tartışıldığı bu çalışmada öncelikle birinci ve ikinci kısımda Türkiye'nin değişen bölgesel vizyonu ve bu bölgesel vizyon bağlamında İnan ile ilişkiler analiz edilmiştir. Üçüncü kısımda İnan'ın nükleer çalışmaları tarihsel bir perspektifle incelenerek bu çalışmaların İnan ve Batı arasında oluşturduğu kriz ve bu krizde Türkiye'nin kendisini nasıl konumlandığı ve sorun boyunca hangi esaslarda dış politikasını oluşturmaya çalıştığı belirtilmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin “nükleer sorun” ve “sıfır sorun” arasında bir ikilemde kaldığına dikkat çekilerek zamanla iki taraf arasında “arabulucu” ya da “kolaylaştırıcı” rol oynamasının zorlaştığı fakat Ankara'nın bu sorunda hala devrede kalmaya devam ettiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sıfır Sorun, Nükleer Sorun, Arabulucu, Kolaylaştırıcı

TURKEY-IRAN RELATIONS: “ZERO-PROBLEM” OR NUCLEAR PROBLEM?

Abstract

The study discusses Turkish-Iranian relations with particular reference to the zero problem policy and the nuclear issue. To this end, in the first two sections, the paper analyzes Turkey's changing vision and its bilateral ties with Iran within this context. The third section deals with Iran's nuclear ambitions on a historical perspective, also underlining the crisis that erupted between Iran and the West out of these attempts, how Turkey positioned itself vis-à-vis the crisis and its foreign policy style designed throughout the process. The study concludes that Turkey has been ambivalent between the nuclear issue and the zero problem policy, stressing that it is now less likely for the Turkish foreign policy establishment to play a role of mediation and facilitation. The paper finally recalls that despite these setbacks, Ankara still remains actively involved in the process.

Key Words: Zero Problem, Nuclear Problem, Mediator, Facilitator

* Arş. Gör. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Giriş

İran, Türkiye'nin sınırlı değişiklikler dışında 1639 Kasr-ı Şirin anlaşmasından bu yana sınır değişikliği ve savaş yaşamadığı tek komşusudur. Ayrıca, iki ülke cumhuriyetin ilk yılları ve Soğuk Savaş döneminde siyasi, ekonomik ve güvenlik alanında kapsamlı işbirliği gerçekleştirmiştir. Çatışma ve savaşın yaşanmadığı bu tarihi geçmişe rağmen, Türkiye ve İran ilişkilerinde Osmanlı döneminde yaşanan mezhep mücadelesi (Şii-Sunni), bölgesel üstünlük arayışı ve İran'ın Kürt sorununu Ankara'yı zor durumda bırakmak için kullandığı iddiaları iki ülke ilişkilerini zaman zaman olumsuz etkilemiştir. Böylece iki ülke ilişkileri bazı dönemler ortak çıkarlar nedeni ile olumlu bir atmosferde devam ederken, bazı dönemlerde ise çeşitli anlaşmazlıklar nedeni ile gerginleşebilmektedir.

Diğer taraftan son dönemde Türk dış politikasında hâkim olmaya başlayan "Komşularla Sıfır Sorun Anlayışı" iki ülke arasındaki ilişkilere olumlu etki yapmış ve iki ülke arasında ekonomik, siyasi ve güvenlik alanlarında ortak çıkarlar gelişmeye başlamıştır. Fakat İran'ın nükleer çalışmaları dolayısı ile uluslararası toplumla yaşadığı gerginlik Türkiye'nin "sıfır sorun" politikasını zora sokmaktadır. Çünkü İran ile iyi ilişkiler geliştirmek, Türkiye'nin Batı tarafından özellikle son dönemde İran'ı savunan bir devlet olarak algılanmasına yol açmıştır.

Bu konjonktürde Türkiye'nin hem İran hem Batı ile iyi ilişkileri nasıl devam ettirebileceği tartışılan ve cevap aranılan önemli sorulardır. Bir taraftan geliştirdiği yeni bölgesel vizyon ile bölgesinde istikrar ve barış ortamını oluşturarak bölge ülkeleri arasında "Maksimum İşbirliği"ni sağlamayı amaç edinen Türkiye, diğer taraftan İran ile sahip olduğu iyi ilişkiler nedeni ile uluslararası alanda yalnız kalma ve İran'a karşı muhtemel bir askeri müdahale neticesinde bölgede oluşabilecek istikrarsız ortam ile karşı karşıya kalma tehlikesi yaşamaktadır.

Bu makale, Türkiye'nin son dönemde İran ile gelişen ve çeşitlenen ilişkilerinin "Sıfır Sorun" politikasının önemli bir yansıması olduğunu belirtmekte ve bu çerçevede Türkiye'nin değişen bölgesel dış politika retoriğini analiz etmektedir. Aynı zamanda bu politikanın İran'a uygulanmasının ne kadar geçerli olduğu "nükleer sorun" çerçevesinde tartışılmaktadır. Türkiye'nin son dönemdeki İran politikasının Batı'ya rağmen fakat güç odaklarının hesaba katılarak oluşturulmaya çalışıldığı ve Türkiye'nin, İran'ın uluslararası toplum ve özellikle Batı ile arasındaki sorunların çözümünde "kolaylaştırıcı" bir rol oynamaya çalıştığı vurgulanmaktadır.

Türkiye'nin Yeni Bölgesel Vizyonu : "Sıfır Sorun" ve "Maksimum İşbirliği"

Türkiye'nin Ortadoğu politikası son yıllarda önemli bir değişim geçirmektedir. Bu değişimin temel nedeni, Ankara'nın Ortadoğu'ya verdiği önemin her

geçen gün artması ve bu çerçevede bölge ülkeleriyle siyasi ve özellikle de ekonomik ilişkilerin büyük artış göstermesidir.¹ Siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmeyi sağlayacak temel etkenin bölgede istikrarı sağlamak ve bölge ülkeleri arasında kalıcı ve yapıcı diyalog mekanizmalarını oluşturmak olduğunu hesap eden Türk dış politikası karar alıcıları, bu çerçevede bölgede sorunların sıfırlanması amacı ile çeşitli arabuluculuk ve kolaylaştırıcı rolleri gerçekleştirmektedir.² Bu girişimler İsrail-Suriye, İsrail-Filistin, El-Fetih-Hamas, Pakistan-Afganistan, Suriye-İrak arasında arabuluculuk rolünde bulunmak, Irak'taki seçimlerde Sunni grupları seçimlere dâhil etmek, Irak'ın istikrarına katkı sağlamak, İran ve Batı arasında "kolaylaştırıcı" bir rol oynamaya çalışmak ve Gazze'deki ablukayı kaldırmak şeklinde sıralanabilir.³ Türkiye bu şekilde bölge sorunlarını sıfırlamaya çalışarak "maksimum işbirliğini" mümkün kılmaya ve hem kendi ekonomisine hem de bölge ekonomisine bir dinamizm katmayı amaçlamaktadır.

Ayrıca, 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgalinden önce Türkiye bu işgali önlemek, bölgesel sorunları çözebilmek ve dışarıdan bölgeye olan müdahaleyi minimum düzeye çekebilmek amacı ile Irak'a Komşu Devletler Toplantılarına öncülük etmiştir. Türkiye bu oluşuma öncülük ederek bölge devletleri arasındaki sorunların çözümü için işlevsel bir mekanizma oluştururken aynı zamanda Arap-İslam dünyası ile ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmeyi amaç edinmiştir.⁴ Fakat Türkiye'nin, bölgesinde oynamak istediği aktif rol Batı'da bazı endişelerin artmasını da beraberinde getirmiştir. Özellikle İran, İsrail, Hamas ve Suriye konularında gösterilen özgün ve bağımsız tutum her ne kadar bölgede Türkiye imajını artıran faktör olmaktaysa da bu yakınlaşma Batı'nın Türkiye'ye yönelik kaygılarını artırmıştır.⁵ Dahası, 31 Mayıs 2010 tarihinde Gazze'ye yardım taşıyan ve 32 ülkeden yaklaşık 600 kişiden oluşan sivil gemilere İsrail'in göstermiş olduğu saldırgan tavır ve 9 Türk'ün İsrail tarafından bu gemi baskınında öldürülmesi sonucu, İsrail ve Türkiye arasında son dönemde gerginlik yaşanmıştır. Türkiye ve İsrail arasında ilişkilerin gerilmesi ve 9 Haziran 2010 tarihinde Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

¹ Kemal İnat, "Ortadoğu'da Ankara Washington Dengesi ve Davutoğlu Vizyonu", *Açık Görüş*, 18 Temmuz 2008.

² Kemal Kirişçi, Nathalie Tocci ve Joshua Walker, "A Neighborhood Rediscovered Turkey's Transatlantic Value in the Middle East", *German Marshall Fund Of the United States*, 2010, s. 9.

³ Sami Kohen, "Dış Politikada yeni 'sektör': Arabuluculuk", *Milliyet*, 9 Şubat 2010.

⁴ Irak'a Komşu Devletler Toplantıları ve Türkiye'nin bu sürece katkısı ve bu süreçten elde ettiği kazanımlarla ilgili bakınız; Ali Balcı ve Murat Yeşiltaş, "Turkey's New Middle East Policy: The Case of the Meeting of the Foreign Ministers of Iraq's Neighboring Countries", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, c. 29, n. 4, 2006, s. 18-37.

⁵ Batı ve Ortadoğu ile değişen ilişki tarzını anlatan çalışmalar için şu kaynaklardan faydalanılabilir; Tarkan Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, Vol: 9, No: 1, ss.1-18, Stephen F.Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", *Survival*, c. 52, n. 2, s. 157-178.

(BMGK)'de İran'a ekonomik ve siyasi yaptırımlar sunan pakete Brezilya ile birlikte "hayır" oyu kullanması, maksatlı veya maksatsız bir şekilde Türk dış politikasının İslami bir yöneliminin olup olmadığı tartışmasını körüklemiş ve eksen tartışmaları Batılı ve ulusal basında tekrar gündemin ilk sıralarına yerleşmiştir.

Dış politikadaki farklılaşmayı Batı ekseninden kopma, Türkiye'nin yön değiştirmesi şeklinde algılayan ve yorumlayan bazı batılı ve ulusal yazarlar⁶ AKP hükümetinin İslami kimlikli bir dış politika izlemeye çalıştığını vurgulamakta ve bu anlamda Hamas, Hizbullah ve İran gibi radikal taraflarla birlikte hareket ederek Batı kampından uzaklaştığını ileri sürmektedirler. Ayrıca Türkiye'nin bu şekilde Batı ile İran arasındaki tarafsız konumunu⁷ yitirerek gerginliğe taraf olduğunu belirtmektedirler. Diğer görüş ise Türkiye'nin yeni dış politika anlayışının bazı farklılıklar barındırmasına rağmen temelde Batı ile uyumlu olduğunu belirtmektedir. Bu görüş, bölgesinde kendisini yükselen güç olarak gören⁸, barışı ve istikrarı teşvik eden ve yaşanan olumsuz gelişmelere rağmen AB üyelik sürecini dinamik tutan Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşmadığını değerlendirmekte⁹ ve aksine "sıfır sorun politikası" yönünde atılan adımların AB sürecini destekler nitelikte olduğunu belirtmektedir.¹⁰

İsrail ve İran'a yönelik bu tutum Türkiye'nin değişen dış politika anlayışının bir yansımasıdır. Türkiye her platform ve her fırsatta bölgede çatışma ve istikrarsızlık oluşturabilecek durumlardan kaçınılması gerektiğini ifade etmekte ve bölgesel istikrar yönünde çaba göstermektedir. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül 5 Şubat 2009 tarihindeki Suudi Arabistan ziyareti sırasında gerçekleştirdiği basın toplantısında bölgesel istikrara vurgu yaparak, Türkiye'nin bölgesel önceliğinin bölgesel istikrarsızlığı gidermek olduğunu belirtmiş ve bu sayede

⁶ Kadri Gürsel, "Türkiye'nin Seçtiği Kriz", *Milliyet*, 10.06.2010. Kadri Gürsel, "İran notları -1", *Milliyet*, 27.05.2010. Kadri Gürsel, "Ortadoğulu Olmak ya da Olmamak", *Milliyet*, 14.05.2010. Kadri Gürsel, "İslamcı Hükümet", *Milliyet*, 17.05.2010. Ümit Pamir ile Söyleşi, "Onurlu Dış Politika AKP ile Başlamadı", *Milliyet*, 21.05.2010. Rıza Türmen, "Dış Politika ve Kimlik", *Milliyet*, 05.07.2010. Thomas L. Friedman, "Letter From Istanbul", www.nytimes.com, 15.05.2010. Andrew Mango, "Ottoman Past Shadows Turkish Present", www.wsj.com, 26.05.2010.

⁷ Semih İdiz, "Erdoğan Nükleer Silahlar Konusunda Etkin Olabilirdi", *Milliyet*, 12.05.2010.

⁸ Simon Tisdall, "The Iran nuclear deal and the new premier league of global powers", www.guardian.co.uk, 19.05.2010.

⁹ Hasan Cemal, "Türkiye-Doğu-Batı Derken, Değişimi Anlamak", *Milliyet*, 10.05.2010. Hugh Pope, "Turkey's Rising Middle East Profile", http://mideast.foreignpolicy/posts/2010/04/29/turkeys_rising_middle_east_profile, 29.04.2010. Joshua W.Walker, "Turkey: Still America's Best Ally in the Middle East?", http://mideast.foreignpolicy/posts/2010/06/25/turkey_still_america_s_best_ally_in_the_middle_east, 25.06.2010.

¹⁰ Stefan Füle, "Türkiye'de Eksen Kayması yok AB ve Bölge İçin Önemi Artıyor", *Star*, 14.05.2010. Tarık Oğuzlu "Ortadoğu'da Yeni Bir Aktör: Avrupalı Türkiye", *Ortadoğu Analiz*, No:17, Cilt:2, 2010, ss.101-107.

ekonomik gelişmenin ve insanların mutluluğunun sağlanabileceğini vurgulamıştır.¹¹ Başbakan R. Tayyip Erdoğan ise Libya'nın Sirte kentinde düzenlenen 32. Arap Birliği Zirvesi'nde bölgenin en temel istikrarsızlık kaynağı olan Filistin Sorununa dikkat çekerek "Kudüs yandıkça, Filistin, Filistin yandıkça Ortadoğu, Ortadoğu yandıkça da dünyamız barış ve huzura erişemez" demiştir.¹² Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Al-Dustour gazetesinde yayınlanan makalesinde şu cümleler "sıfır sorun politikasının" temelini açıklamaktadır:

*"...Komşularıyla sıfır sorun politikası izleyen Türkiye, yakın çevresinin kriz üreten bir coğrafya olmaktan kurtarılmasını arzulamakta, bu anlayışla da bölgesinde kalıcı düzenin tesisinde kendini birinci derecede sorumlu görmektedir. Bu yalnızca coğrafi konumumuzdan değil, aynı zamanda Ortadoğu bölgesiyle olan tarihi ve kültürel bağ ve birlikteliğimizden kaynaklanan manevi bir yükümlülüktür."*¹³

Diğer yandan, dinamik bir şekilde büyüyen ve çeşitlenen, dünyanın on yedinci, Avrupa'nın beşinci- bazılarına göre yedinci- büyük ekonomisi olan Türkiye ekonomik gelişmesi için ihtiyaç duyduğu yer altı ve yerüstü kaynaklarını elde edebilmek amacı ile istikrarlı bir havzaya ihtiyaç duymaktadır. Krize rağmen 2009 yılında dış ticareti 243,050 milyar dolar ve Reel Gayri Safi Yurtiçi Hâsılası 615,329 milyar dolar¹⁴ olan Türkiye bu çerçevede Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya olan ticaret hacmini de artırmıştır. Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, Kuzey Afrika'ya ve Ortadoğu'ya yapılan ihracatta önemli artışlar yakalandığını belirterek, Türkiye'nin ihracatının 2009 yılında 2008'e kıyasla Libya'ya yüzde 67,5, Cezayir'e yüzde 10,4, Mısır'a yüzde 83,6, Senegal'e yüzde 6, Suriye'ye yüzde 27,8, Irak'a yüzde 30,8, Pakistan'a yüzde 5,2 oranında arttığını bildirmiştir.¹⁵ Ayrıca 9 Haziran 2010 tarihinde düzenlenen Türk-Arap İşbirliği Forumu 3. Dışişleri Bakanları Toplantısında Türkiye, Ürdün, Lübnan ve Suriye arasında imzalanan ortak deklarasyon sonucunda bu ülkeler arasında ticaret, gümrük, tarım, sağlık ve enerji alanlarında işbirliğinin artırılması ve vizelerin kaldırılmasının hedeflenmesi ve ekonomik entegrasyon amacı ile "Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi'nin (YDDİK) tesis edilmesinde mutabık kalınması"¹⁶ "sıfır sorun" ve "maksimum işbirliği" politikasının diğer önemli neticeleridir.

¹¹ <<http://www.tcbb.gov.tr/basin/basinDetay.aspx?id=4781>>(24.06.2010)

¹²Başbakan Erdoğan'ın Arap Ligi Konuşması,<<http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pDetay.aspx>>(24.06.2010)

¹³ Ahmet Davutoğlu, "Türkiye-Ürdün Dostluğu ve Ortadoğu", *Al-Dustour*, 10.09.2009, <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-al-dustour-gazetesinde-_urdun_-10_09_2009-tarihinde-yayimlanan-makalesi.tr.mfa> (24.06.2010)

¹⁴ <<http://www.tuik.gov.tr>>

¹⁵ "Türkiye'nin Ekseninde Kayma Yoktur", *Sabah*, 12.06.2010.

¹⁶ "Ortadoğu Birliğine İlk Adım Mı?", *Radikal*, 11 Haziran 2010.

Ekonomik gereklerin yanı sıra 2002 yılında iktidara gelen AKP yönetimi ile birlikte Türkiye'nin bölgeye yöneliminde kültürel vurgu¹⁷ da hakim olmuş ve ayrıca coğrafi konum¹⁸ Ankara'yı merkez alan bir vizyon ile değerlendirilmiştir. Davutoğlu'nun Stratejik vizyonunda görülen bu etkenler Türk dış politikasında da yeni bir yönelimi beraberinde getirmiştir.¹⁹ Bu yönelim Osmanlı geçmişi yadsımayarak, onunla barışık olan²⁰ ve Ortadoğu, Kafkaslar ve Balkanlar bölgesinde aktif, iddialı ve özgüvene dayalı bir dış politika öneren bir anlayışı getirmektedir. Bu çerçevede uzun yıllar mesafeli bir tutum sergilenen Ortadoğu bölgesine tekrar geri dönmeyi²¹ amaç edinmekte ve yumuşak güç anlayışı çerçevesinde ekonomik, siyasi ve kültürel kazanımlar elde ederek bölgeyi istikrar havzasına dönüştürmeyi hedeflemektedir.²² Türkiye'nin bu yeni anlayış ve yaklaşımının bölge ülkelerince olumlu tepkiler aldığı görülmektedir. İran, Suriye, Irak, Mısır ve diğer bölge ülkeleri ile gelişen ekonomik, siyasi ve kültürel ilişkiler ve üst düzey ziyaretler bu yöndeki işaretler olarak görülebilir.²³ Ayrıca, yine bu bağlamda Türkiye'nin 2006 yılında Arap Liginde gözlemci statüsü kazanması, 2004 yılında İslam Konferansı Örgütünde Genel Sekreterliğine bir Türk'ün seçilmesi²⁴ ve 1990'lı yıllarda aralarında pek çok sorun bulunan²⁵ İran, Suriye ve Irak arasında PKK ile mücadele konusunda ortak politika ve tavırların benimsenmesi²⁶ Türkiye ve Arap-İslam dünyası arasındaki ilişkilerin boyutu ile ilgili önemli ipuçları vermektedir.

¹⁷ İbrahim Kalın, "Debating Turkey in the Middle-East: The Dawn Of New Geo-Political Imagination", *Insight Turkey*, c. 11, n. 1, 2009, s. 89-91.

¹⁸ Bu kavram Türkiye'nin farklı bölgelerden oluşan bir coğrafyanın merkezinde bulunduğundan güvenliğini aktif bir şekilde sağlayabilmesi için proaktif bir dış politika izlemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz. Şaban Kardaş, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles", *Middle East Policy*, c. 17, n. 1, 2010, s. 124. Eyüp Ersoy, "Old Principles, New Practices: Explaining the AKP Foreign Policy", *Turkish Policy Quarterly*, 2009/2010, s. 123.

¹⁹ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, İstanbul, Küre Yayınları, 2008.

²⁰ Deniz Ülke Arıboğan, "Dış Politikamızın Yeni Dinamikleri", *Akşam*, 28.04.2010.

²¹ Türkiye'nin Ortadoğu'ya tekrar ve farklı bir vizyon ile döndüğünü belirten bir çalışma için bkz. F. Stephen Larrabee, "Turkey Rediscovered the Middle East", *Rand Cooperation*, 2007.

²² Cengiz Çandar, "Turkey's 'Soft Power' Strategy: A New Vision for a Multi-Polar World", *SETA Policy Brief*, n. 38, 2009, s. 8-11.

²³ Değişen Ortadoğu algısı ve siyasi, kültürel ve ekonomik alanlardaki yansımaları için bkz. Mohammed Nouredine, "Arab-Turkish Cooperation in the New Area", *Insight Turkey*, c. 11, n. 1, 2009, s. 43-51.

²⁴ Murat Cemrek, "TDP'nin Yeniden İnşası", *Stratejik Düşünce*, n.7, 2010, s. 50.

²⁵ Türkiye, 1990'lı yıllarda Suriye ve Irak ile PKK ve Su sorunları, İran ile rejim farklılığı ve yine PKK sorunları nedeni ile gergin ve güvenliğe endeksli ilişkiler yürütmüştür. Fakat bu durum 2000'li yıllarla birlikte değişmiştir. Bkz. Armağan Kuloğlu, "Türkiye-Suriye-Irak-İran Dörtgeninde Gelişmeler", *Ortadoğu Analiz*, c. 1, n. 12, s. 87-92.

²⁶ Kardaş, "Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles", s. 123.

Türkiye'nin İran Politikası: Değişen Ve Çeşitlenen İlişkiler

Türkiye-İran ilişkileri bazı sorunlar dışında 1923-1979 arasında olumlu bir seyir izlemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, Batı kampında yer alan ve Sovyetlerden ciddi bir şekilde tehdit hisseden iki ülke ekonomi, siyasi ve güvenlik alanlarında işbirliği yoluna gitmişlerdir. 1937'de Afganistan'ın da katılımı ile güvenlik alanında işbirliği amacı ile Sadabad Paktını oluşturan İran ve Türkiye Soğuk Savaş döneminde 1955 yılında Bağdat Paktı'nda ve 1964 yılında ekonomik amaçlı bir kuruluş olan Regional Cooperation For Development-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'nde (RCD) güvenlik ve ekonomi alanında işbirliği amacı ile tekrar bir araya gelmişlerdir.²⁷ 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam devrimi Türkiye'de özellikle laik kesimde endişe kaynağı olmuştur. İran'ın İslami bir yönetime sahip olarak anti-empyralist ve Batı karşıtı bir politika izlemeye başlaması Batı ve müttefiklerini de kaygılandıran bir gelişme olmuştur. Bu "olumsuz" gelişmeye rağmen Türkiye dış politikasındaki pragmatik tutumunu devam ettirerek 1980'ler boyunca ve özellikle 1980-1988 arasında yaşanan İran-İrak savaşı esnasında İran ile ekonomik ilişkilerini devam ettirmiştir. 1990'lı yıllarda iç ve dış politikada "Sevr fobisi"nin daha fazla ön plana çıkması dış politikanın güvenikleştirilmesine yol açmış, bu durum ise orduyu iç ve dış siyasette en etkili aktör konumuna taşıyarak İran ile ilişkilerin sarsılmasına yol açmıştır. Bu dönemde 1996-1997 Erbakan Hükümeti dışında İran ile ilişkiler PKK, rejim ihracı meselesi ve bölgesel üstünlük mücadelesi nedeni ile gergin bir seyir izlemiştir.²⁸

2002 yılında AKP'nin iktidara gelmesi ve dış ilişkilerinde liberal uluslararası ilişkiler yaklaşımının izlerini taşıyan²⁹ "sıfır sorun" anlayışını temel alması İran ile ilişkilere de dinamizm katan önemli bir faktör olmuştur. Türkiye ve İran bu dönemde çok boyutlu ve kapsamlı işbirliği alanları oluşturmuşlardır. Türkiye'de İslami değerlere vurgu yapan bir hükümetin bulunması ilişkilere ivme katan bir faktör olmuşsa da asıl belirleyici olan iki ülkenin ekonomik gerekleri ve 2003 Irak savaşı sonrası oluşan bölgesel gerginliklerin giderilmesi arzusu olmuştur.³⁰ 2001 yılında NATO kuvvetlerinin Afganistan müdahalesi ve 2003 yılında Koalisyon Güçlerinin Irak işgali sonrasında iki taraftan ABD baskısı altında kalan ve nükleer çalışmaları dolayısı ile uluslararası toplumla ilişkileri gergin olan İran, Türkiye'yi ekonomik ve siyasi yalnızlığını gidermek amacı ile önemli bir ortak olarak görmüştür. Ayrıca Irak'ın toprak bütünlüğünün

²⁷ Türkiye-İran arasındaki ilişkileri 1820'den bu yana inceleyen bir çalışma için bkz. Gökhan Çetinsaya, "Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots Of Turkish-Iranian Relations", *Middle East Review of International Affairs(MERIA)*, c. 7, n. 3, 2003, s. 122-127.

²⁸ 1990'lar boyunca iki ülke arasındaki sorun alanları için bkz. Bayram Sinkaya, "Turkey-Iran Relations in the 1990s and the Role of Ideology", *Perceptions*, c. 10, n. 1, 2005, s. 1-15.

²⁹ İnat, "Ortadoğu'da Ankara Washington Dengesi ve Davutoğlu Vizyonu".

³⁰ Daphne McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposite Attract", *Turkish Policy Quarterly*, 2008, s. 88.

sağlanması ve bir Kürt devletinin ortaya çıkmasını engelleme konusunda uzlaşan iki taraf bölgesel istikrara katkı amacı ile de ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik alanlarında işbirliğini geliştirmeyi amaçlamaktadırlar. 2001 Afganistan müdahalesi ve 2003 Irak işgali sonrasında yaşanan kaos nedeni ile bölgesel istikrar açısından İran'ın artan rolü ve nüfuzunu gören Türkiye Batı'dan gelen eleştirilere rağmen bu ülke ile ilişkilerini geliştirebilmektedir.

Türkiye'nin son dönem İran politikasında öne çıkan parametreleri şu şekilde sıralayabiliriz; İki ülkenin PKK, PJAK ve genel itibari ile Kuzey Irak konusundaki benzer tutumları ve güvenlik alanı ile ilgili diğer çalışmalar, Türkiye ve İran'ın büyüyen ekonomileri nedeni ile ticari ilişkilerin artırılması isteği, Türkiye'nin artan enerji ihtiyacı ve İran'ın bu anlamda zengin doğal kaynaklara sahip olması ve son olarak İran'ın nükleer çalışmaları dolayısı ile uluslararası toplumla yaşadığı sorunlar³¹ ve Türkiye'nin sorunun diplomatik çözümü için yürütmekte olduğu siyasi girişimlerdir. Diğer taraftan iç ve dış ortamda yaşanabilecek bazı gelişmeler Türkiye'nin İran ile ilgili yerleştirmeye çalıştığı pozisyonuna ve iki ülkenin sıkı işbirliğine girmesine engel olabilir. İlk olarak, İran'ın nükleer çalışmaları dolayısı ile BMGK'nin aldığı veya alacağı ekonomik ve siyasi yaptırım kararları³² Türkiye'nin İran ile kapsamlı ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmesine engel olabilir. İkinci olarak Türkiye'nin İran ile ilişkilerini geliştirme isteğine, Batı ve özellikle ABD tarafından gelebilecek baskı ve eleştiriler Türkiye'nin İran politikasını gözden geçirmesine yol açabilir. Üçüncü olarak, İran siyasetinde Türkiye ve Batı karşıtı olarak bilinen radikal görüşlerin³³ İran dış politikasında etkili olması ilişkilerdeki ivmeyi yavaşlatabilir. Diğer bir açmaz ise Türkiye'de İran ile ilişkilerin bu denli yoğunlaşmasına karşı olan laik ve milliyetçi kesimin görüşlerinin dış politikada etkili olması. Bu gelişmeler yaşansa da Türkiye'nin ekonomik, siyasi ve güvenlik alanındaki çıkarları düşünüldüğünde İran ile ilişkilerin tamamen kesilebileceği oldukça uzak bir ihtimaldir.

Türkiye'nin İran ile ilişkilerinde öne çıkan önemli faktörlerden birinin ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi olduğu ortadadır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin liberal dış politikasının da yansımasıdır. Türkiye ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin ve bölgede karşılıklı bağımlılıkların oluşturulmasının, bölge sorunlarının sıfırlanmasına hizmet edeceğini düşünmektedir.³⁴

³¹ Kemal İnät, "Türkiye'nin İran Politikası", *Ortadoğu Yıllığı 2008*, İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 9-49.

³² Şu ana kadar BMGK İran ile ilgili dört tane yaptırım kararı almıştır. Bu kararlar; Aralık 2006'da 1737 nolu karar, Mart 2007'de 1747 nolu karar ve Mart 2008'de 1803 nolu karar ve son olarak 2010'da 1929 nolu karardır. Bilindiği gibi bu kararlara uymak zorunludur ve Türkiye'de bu kararları yerine getirmektedir.

³³ Muhittin Ataman, "İran'daki Türkiye Algılaması: Çakışan ve Çelişen Beklentiler ve Bakış Açıları", *Ortadoğu Analiz*, 2010, c. 2, n. 13, s. 75-77.

³⁴ Kemal İnät, "Türkiye'nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık", *Ortadoğu Analiz*, c. 1, n. 10, 2009, s. 9-10.

Bu çerçevede İran ile ekonomik ilişkilerini canlandırarak 1998’de 637 milyon dolar olan dış ticaret hacmini 2008 yılında 10.2 milyar dolara ulaştırmıştır.³⁵ Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, Van Gölü kuzey geçiş bölgesinin bitirilmesi, demiryolu ve karayollarının birbirine bağlanması ve iki ülke arasında tercihli ticaret anlaşmasının devreye girmesiyle birlikte beş yıldan kısa sürede iki ülke dış ticaret hacminin 20 milyar dolara çıkacağı tahmin edilmektedir.³⁶ İran İslam Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Yardımcısı Muhammed Rıza Rahimi ise 2015’e kadar iki ülke arasındaki ticaret hacminin 30 milyar dolara ulaşabileceğini belirtti.³⁷ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ise gelişen ekonomik ilişkilere vurgu yaparak “birkaç yıl içerisinde 30 milyar dolar bir hedefi gerçekleştirmek Türkiye ile İran’ı çok farklı bir noktaya getirecek” dedi.³⁸

Başbakan Erdoğan’ın 26-28 Ekim 2008 tarihleri arasında İran’a gerçekleştirdiği resmi ziyareti sırasında iki ülke arasında ticareti geliştirebilecek bazı projeler gündeme gelmiştir. Bu projelerden birincisi sınırın her iki tarafında da “serbest bölgelerin” kurulmasıdır. Serbest bölge için Van ve Iğdır’ın adı geçmektedir ancak bu konuda henüz kesin karara varılamamıştır. İki ülke arasında ticaretin kolaylaştırılması amacıyla gündeme getirilen ikinci proje “milli” paralarla ticaretin önünün açılmasıdır.³⁹ Diğer taraftan iki ülke arasındaki ticari ilişkilerde bazı problemler de söz konusudur. Bu problemlerden biri, Türkiye’nin İran’a ihracatına oranla ithalatının yüksek olmasıdır. Türkiye’nin İran’a yaptığı ihracatın ithalattan çok düşük olması Türkiye’nin İran ile olan ticari ilişkilerinde açık vermesine neden olmakta ve bir dengesizlik durumunu ortaya çıkarmaktadır. Türkiye 2008 yılında İran’a 2 milyar dolar ihracat yaparken 8 milyar dolarlık ithalat yapmıştır. Ayrıca artan ticaret hacminin büyük bir kısmı İran’ın Türkiye’ye gaz satımından kaynaklanmaktadır. Bu durumun düzeltilmesi amacı ile Türkiye iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁰ İki taraf arasında ticari ilişkileri engelleyen diğer faktörler, taşımacılık konusunda yaşanan sıkıntılar⁴¹ ve İran’ın ya-

³⁵ İnat, “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık”, s. 13.

³⁶ Metin Under-Melis Özpinar, “Paradan Konuşalım”, <http://www.nesweekturkiye.com/haberler/detay/3381/Paradan-konusalim?reload=true>, 15.11.2009.

³⁷ Kazım Çelikler, “Eksen Ticarete Doğru”, *Taraf*, 15.06.2010.

³⁸ “Başbakan Erdoğan’dan İran’da Ekonomik Mesajlar”, *Star*, 27.09.2010.

³⁹ Bayram Sinkaya, “Başbakan Erdoğan’ın Tahran Ziyareti’nin Sonuçları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Sınırları”, *Orta Doğu Analiz*, c. 1, n. 11, 2009, s. 22-23.

⁴⁰ Poyraz, “Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective”, s. 11-12.

⁴¹ Türk-İran İş Konseyi Başkanı Ali Osman Ulusoy taşımacılıkla ilgili yaşanan sıkıntılara dikkat çekerek sorunun karşılıklı çözülmesi gerektiğini belirtmiş ve Türkiye’nin yakıt vergisini ve İran’ın da yol vergisini kaldırarak bu soruna çözüm bulabileceğini belirtmiştir. “İranlı Yetkililere Çağrı”, <http://www.tasimacilar.com/haber.asp?wtc=haber&id=6828>, 23.06.2010.

bancı yatırımların gerçekleştirilmesine yönelik isteksizliği ve bu konuda çıkarılan engellerdir.⁴²

Son dönemde, Türkiye'nin dış politikasında İran'ın önemli bir yere sahip olmasına yol açan unsurlardan bir tanesi de Ankara'nın enerji konusunda oynamak istediği "köprü" rolüdür. Bu amacın gerçekleştirilmesinde Türkiye'ye gaz temininde Rusya'dan sonra ikinci sırada bulunan İran Türkiye için uygun bir partner olabilmektedir. İran'ın dünya petrol rezervlerinin %65'inin bulunduğu bir bölgede, yani Basra Körfezinde bulunması ve yine dünya petrol rezervlerinin %11'ine dünya gaz rezervlerinin %15'ine sahip olması⁴³ bu ülkenin Türkiye'nin enerji politikasında önemli bir aktör olarak yer almasına yol açmaktadır.⁴⁴ Bu çerçeveden hareketle Türkiye İran ile enerji işbirliğini geliştirmeyi ulusal çıkarına uygun olarak görmektedir. İki ülke, 2007 yılının Temmuz ayında İran'dan Türkiye'ye ve sonrasında Avrupa'ya 40 milyar metre küp gaz taşınması planlanan ve Nabucco projesinin bir parçası olarak görülen yeni bir boru hattı inşası amacı ile Mutabakat Zaptı (MoU-Memorandum of Understanding) imzalamışlardır. Bu anlaşma ayrıca Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) Güney Pars bölgesinde petrol araştırma izni vermektedir.⁴⁵ Bu mutabakat zaptı Başbakan Erdoğan'ın 2008 yılında İran'a düzenlediği gezi sırasında yenilenmiştir. Bu anlaşmanın üç önemli unsuru vardır; 1) Türkiye'nin Güney Pars doğalgaz havzasında arama ve üretim yapması, 2) Üretilen gazın yüzde 50'sinin kullanım hakkının Türkiye'ye verilmesi, 3) Türkmen gazının İran toprakları üzerinden sevki.⁴⁶

Türkiye ve İran arasında 2007 yılında imzalanan anlaşmaya ABD tarafından ciddi bir eleştiri gelmiştir. Avrupa Birliği ise kendisinin de çıkarına olan bu projeyi destekleyerek Türkiye ve İran arasındaki enerji işbirliğinde ABD'den farklı hareket etmiştir.⁴⁷ Türkiye'nin ABD ve İsrail ile içerideki muhalefet tarafından getirilen eleştirilere rağmen İran ile enerji alanındaki işbirliğini hızlandırarak devam ettirmesinin ardında önemli gerekçeler vardır. 1) Türkiye'nin hızla artan enerji ihtiyacı; Türkiye 2000 yılında 10 milyar metreküp doğalgaz ithal ederken 2008 yılında yaklaşık olarak 32 milyon metreküp doğalgaz ithal etmiştir. 2) İran'ın zengin enerji kaynakları; Enerji konusunda Rusya'ya bağımlılığı azaltmayı planlayan Türkiye İran'dan bu konuda fayda-

⁴² Daphne McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposite Attract", s. 91-92.

⁴³ Tayyar Arı, *Irak, İran, ABD ve Petrol*, İstanbul, Alfa Yayınları, 2007, s. 105-111.

⁴⁴ Türkiye'nin enerji politikası enerji tedarik ettiği ülkeleri çoğaltmaya ve tek bir devlete bağımlılığı azaltmaya dayanmaktadır. Ayrıca Türkiye enerjisinin en çok olduğu Hazar ve Ortadoğu bölgelerinde yer aldığı için bu bölgede kaynak ülkeler ve tüketici pazarları arasında köprü rolü oynamak istemektedir. Bkz. "Türkiye'nin Enerji Politikası", www.mfa.gov.tr, (15.07.2010)

⁴⁵ McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposite Attract", s. 90.

⁴⁶ Sinkaya, "Başbakan Erdoğan'ın Tahran Ziyareti'nin Sonuçları ve Türkiye-İran İlişkilerinin Sınırları", s. 23-24.

⁴⁷ Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization Of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, c. 9, n. 1, 2008, s. 9-10.

lanmaya çalışmaktadır. 3) Türkiye'nin enerji köprüsü rolünü oynama isteği; Türkiye İran ile bu çerçevede çeşitli projeler geliştirerek ve İran'ı Nabucco gibi uluslararası projelere entegre etmeye çalışarak AB'nin Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmaya ve Birliğin yıllık 500 milyar metreküp olan doğalgaz ihtiyacının önemli bir kısmını İran'dan karşılamayı hedeflemektedir.⁴⁸ Bu şekilde Türkiye Batı ve İran arasında karşılıklı bağımlılığın kurulmasına ve taraflar arasındaki sorunların çözümlenmesinde diyalog mekanizmalarının etkin olmasına katkı sağlamaya çalışmaktadır.

İki ülke arasında gelişen ilişkilerin diğer somut göstergesi de güvenlik alanındaki işbirliğidir. 1990'lı yıllarda PKK konusu Suriye, Irak, İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerde ciddi krizler oluşturan bir sorun olmuştur. Bu dönemde İran ve Suriye'nin PKK'ya dolaylı ve doğrudan destek verdiği iddia edilmekteydi, Irak ise yaşadığı iki savaş ve kaybolan devlet otoritesi nedeniyle PKK'nın faaliyetlerine engel olamamaktaydı. PKK saldırılarının artması Türkiye'nin, Suriye'ye karşı sert tutum almasına ve ikili ilişkilerin gerilmesine yol açmıştır.⁴⁹ Aynı şekilde bu dönemde PKK'nın İran sınırından Türkiye'ye sızması Ankara tarafından eleştirilen konu olmuştur. 20 Haziran 1995 tarihinde Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel İran Dışişleri Bakan Yardımcısı Alaaddin Burucerdî'ye İran'a yapılan uyarıların yeterince dikkate alınmadığını ve sınırdan sızmaların devam ettiğini belirtmiştir.⁵⁰ 16 Haziran 1995 günü 200 kişilik PKK'lı gurubun İran sınırından sızarak 20 Türk askerini şehit etmesi ve 11 Türk askerini yaralaması⁵¹ bu yıllarda iki ülke arasındaki güvenlik zafiyetini göstermesi açısından önemlidir.

2000'li yıllardan sonra bölge ülkelerinin güvenlik alanında ilişkilerinin düzeldiğini ve yoğunlaştığını görmekteyiz. Özellikle Suriye, İran ve Türkiye arasında artan ticaret hacmi ve oluşan karşılıklı bağımlılık bu ülkelerin birbirlerinin hassasiyetlerini daha fazla dikkate almasını sağlamıştır. 2004 yılında Türkiye ve İran arasında güvenlik alanında işbirliğini geliştirmek amacı ile anlaşma imzalanmış ve İran PKK'yı terörist örgüt olarak kabul etmiştir. Bu anlaşmadan sonra iki ülke sınırları korumak amacı ile PKK faaliyetlerine karşı istih-

⁴⁸ İnat, Türkiye'nin İran Politikası 2008, s. 33-36.

⁴⁹ Hatay'ın anavatana katılışının 59. yıldönümü kutlamalarında konuşan Dönemin Başbakan'ı Mesut Yılmaz "...*Dünya Asalaya arka çıkanlar, bugün PKK'ya kucak açıyor...*" diyerek Suriye'yi eleştirmiştir bkz. Önder Yılmaz, "Hatay'ın Kurtuluşunda Suriye'ye Eleştiri", <http://www.milliyet.com.tr/1998/07/24/siyaset/siy07.html>, (12.07.2010). Onuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise 10 Ekim 1998 günü İslam ülkelerine gönderilmesi için talimat verdiği mektubunda Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad'ın PKK'ya verdiği destekten yakınarak, Suriye-PKK ilişkisini gösteren bilgilere de mektubunda yer vermiştir. Ayrıca Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel mektubunda "...*PKK'nın başı Şam'da yaşıyor ve bunu bütün dünya biliyor. Buna rağmen Sayın Esad inkarcılığını sürdürüyor...*" ifadelerini kullanmıştır bkz. Deniz Zeyrek, "Top Hafız Esad'da", *Radikal*, 11.10.1998.

⁵⁰ Serpil Çevikcan, "İran'a İkinci Uyarı", *Milliyet*, 21.06.1995.

⁵¹ "PKK İran'dan Saldırdı", *Milliyet*, 17.06.1995.

barat paylaşımı ve diğer işbirliği alanlarında ortak hareket etmeye başlamışlardır.⁵² Bu dönemde İran 2004 yılından itibaren PKK'yla yakın bağları olan PJAK ile de mücadele etmeye başlamıştır. Böylece, bu iki terörist örgütle mücadele iki ülkenin güvenlik alanındaki işbirliğinin temeli haline gelmiştir. İran Türkiye'nin 2007 yılında Kuzey Irak'a düzenlediği hava operasyonlarını desteklemiş ve yine 2008 yılı Şubat ayında Kuzey Irak'a gerçekleştirilen sekiz günlük kara operasyonuna ilişkin olumlu açıklamalarda bulunmuştur. Aynı yıl iki ülke arasında terörist örgütlerle mücadeleyi daha etkili hale getirmek amacı ile güvenlik işbirliği anlaşması imzalanmıştır.⁵³ Yine 2008 yılında iki ülke teröristleri etkisiz hale getirmek amacı ile eşzamanlı ve koordinasyon içinde kendi topraklarında PKK/PJAK'a karşı operasyon düzenlemiş ve çok sayıda teröristi etkisiz hale getirmişlerdir.⁵⁴ İran, Temmuz 2010'da PKK/PJAK'a yönelik düzenlediği eş zamanlı operasyonlarda dokuz terör örgütü mensubunu etkisiz hale getirmiş ve beşini ise idama mahkûm etmiştir.⁵⁵

Görüldüğü gibi Irak, Suriye, İran ve Türkiye arasında PKK veya geniş anlamı ile bölgesel güvenlik konusunda bir mutabakat zemini oluşmuştur. Bu dört ülkenin aynı tutumda birleşmesini 2003 Irak savaşı sonrası Irak'ta yaşanan gelişmelere bağlayabiliriz. Bir Kürt devletinin kurulması endişesini paylaşan bu dört ülke birbirlerinin sorunlarını kısırtma politikasını terk ederek bölgesel istikrar yönünde işbirliğini geliştirme yolunu seçmiştir. Diğer taraftan özellikle Türkiye'nin İran ve Suriye ile gelişen ilişkileri ABD'nin tepkisini çekmiştir. Fakat 2003 Tezkere Krizi ve 4 Temmuz 2003'te yaşanan Çuval Krizi dolayısı ile ABD ile ilişkilerin sarsılması ve ABD'nin Türkiye'nin Kuzey Irak kaynaklı güvenlik endişelerini gidermede eksik kalması, dahası Irak politikasında Kuzey Irak Kürtleri ile hareket etmeyi tercih etmesi ve PKK'nın bu bölgede yerleşmesine ve Türkiye'ye saldırılar düzenlemesine sessiz kalması, Türkiye'yi güvenlik endişelerini gidermek amacı ile bölge ülkeleri ile hareket etmeye yöneltmiştir. Diğer yandan, İran ise ABD desteklediği iddia edilen PJAK'ın İran'da giriştiği ayrılıkçı faaliyetler nedeni ile Türkiye ile aynı kaygıları paylaşmaya başlamış ve bu durum iki ülkenin terör konusunda aktif işbirliği yapmasını sağlamıştır. Suriye'de ise Beşar Esad'ın iktidarda olması ve Lübnan olayından sonra Suriye'nin Batı tarafından yalnızlığa itilmesi Suriye'yi bölge ülkeleri ve özellikle Türkiye ile işbirliği geliştirmeye iten başlıca nedenler olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde izlemiş olduğu "komşularla sıfır sorun" politikası ise bölgedeki tüm bu gelişmeleri olumlu bir sürece sokmak amacı ile geliştirilmiştir.

⁵² Stephen F. Larrabee, "Turkey's New Geopolitics", *Survival*, c. 52, n. 2, 2010, s. 164.

⁵³ Daphne McCurdy, "Turkish-Iranian Relations: When Opposite Attract", s. 96-99.

⁵⁴ İnat, "Türkiye'nin İran Politikası 2008", s. 14-15.

⁵⁵ "İran'dan PKK'ya Ağır Darbe", *Hürriyet*, 12.07.2010. Suriye'nin de bu dönemde PKK'ya karşı operasyonlarını genişlettiğini görmekteyiz. Suriye 2 Temmuz 2010 tarihinde PKK'ya yönelik operasyonlarda 400 PKK yandaşını gözaltına almıştır bkz. "Suriye'den PKK'ya Ağır Darbe", *Milli Gazete*, 02.07.2010.

İran'ın Nükleer Çalışmaları ve Nükleer Sorunda Türkiye'nin Rolü

İslam Devrimi Öncesi İran'ın Nükleer Çalışmaları

1959 yılına dayanan İran'ın nükleer çalışmaları, bugün kendisinin en büyük düşmanlarından biri olan ABD'nin destekleri neticesinde başlamıştır. ABD Başkanı Dwight D. Eisenhower döneminde ABD, dost ve müttefik olarak gördüğü bazı küçük ülkeleri teknolojik olarak desteklemiş ve bu bağlamda İran'da küçük ölçekli araştırma reaktörünün kurulmasını sağlamıştır.⁵⁶ Bu çerçevede 1957 yılında ABD ile İran, nükleer enerjinin barışçıl amaçlı kullanılmasına yönelik olarak işbirliği anlaşmasını imzalamış ve 1959 yılında Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasını sağlamışlardır.⁵⁷

1967 yılında ise ABD'nin destekleri neticesinde Tahran Üniversitesi'nde 5 MW gücünde bir nükleer araştırma reaktörü kurulmuştur. Bunun ardından İran 1968 yılında Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nı (NPT) imzalamış ve 1970 yılında kendi meclisinde onaylayarak yürürlüğe sokmuştur.⁵⁸ Bu antlaşma İran açısından önemlidir, çünkü NPT'nin 4. maddesi kapsamında hiçbir ayrıma tabi tutulmadan barışçıl amaçlarla nükleer faaliyetlerini yürütme, araştırma yapma ve gerekli malzemeleri tedarik etme hakkına sahip oluyordu.⁵⁹

ABD'de başkanlığın Eisenhower'dan Nixon'a geçmesi, İran'ın ABD dış politikasındaki önemini daha da artırmıştır. Sovyetlerin nüfuzunu yaymasını önlemek isteyen Nixon, Şah yönetimine daha fazla yardımda bulunmaya başlamıştır. 1973 Arap-İsrail savaşının ardından patlak veren petrol kriziyle birlikte, petrolden elde ettiği gelire bağlı olarak ekonomisi çok hızlı büyüyen İran, nükleer çalışmalarına hız vermiş ve bu konuda hem ABD hem de diğer Batılı

⁵⁶ 1950'li yıllarda İran ile ABD arasında başlayan nükleer işbirliği 1970'lerde de devam etmiş ve iki ülke arasında bazı anlaşmalar imzalanmıştır. Fakat bu anlaşmalar yürürlüğe girememiştir. İki ülke arasında yapılan görüşme ve müzakereler için Bkz: William Burr, "A Brief History of U.S.-Iranian Nuclear Negotiations," *Bulletin of the Atomic Scientists*, January/February 2009.

⁵⁷ Mohammad Sahimi, 'Iran's Nuclear Program-Part I: Its History', *Payvand*, 2 Ekim 2003, <http://payvand.com/news/03/oct/1015.html>, (Erişim Tarihi: 20.08.2010)

⁵⁸ Paul K. Kerr, "Iran's Nuclear Program: Status", *Congressional Research Service*, 29.12.2009, s. 1.

⁵⁹ (1). Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, ayrıcalık gözetmeksizin ve I ve II. Maddelere uygun olarak, Antlaşmaya Taraf olan bütün devletlerin, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla araştırılmasının, üretiminin ve kullanılmasının geliştirilebilmesi için ile ilgili vazgeçilmez haklarını olumsuz biçimde etkiler şekilde yorumlanmayacaktır.(2). Bu Antlaşmaya Taraf bütün Devletler, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını sağlayacak cihaz madde, bilimsel ve teknolojik bilgilerin mümkün olan en geniş ölçüde alışverişini kolaylaştırmayı üstlenirler ve bu alışverişe katılma hakkına sahiptirler. Bunu gerçekleştirebilecek Antlaşmaya Taraf Devletler, dünyanın kalkınmakta olan bölgelerinin ihtiyaçlarını gereğince göz önünde tutarak, özellikle işbu Antlaşmaya Taraf nükleer silahlara sahip olmayan Devletlerin topraklarında, nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla uygulanmasının daha da geliştirilmesine, tek başlarına veya diğer Devletlerle veya uluslararası örgütlerle birlikte, katkıda bulunmak üzere işbirliğini de yapacaklardır.

Bkz: "Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması", <http://www.globalsiyaset.com/anlasmalar/nukleerengelleme.html>.

devletlerle birçok antlaşma imzalamıştır.⁶⁰ Tahran, bu konuda kararlılığını göstermek için 1974 yılında İran Atom Enerjisi Kurumu'nu (İAEK) kurmuştur.⁶¹ İAEK kurulduktan sonra Tahran yönetimi ABD, Fransa ve Almanya ile bir dizi anlaşma imzalamıştır.⁶² Alman Kraftwerk Union firmasıyla Buşehr'de iki adet reaktör inşaatı için sözleşme⁶³ ve Fransız firması Framatome ile Darhovin'de iki adet reaktör inşaatı için sözleşme imzalanmıştır.⁶⁴ Bunların ardından İran, ABD ile 15 milyar dolarlık sekiz nükleer reaktör inşaatı için anlaşma imzalamıştır.⁶⁵ İran'ın nükleer çalışmalarında en ilginç noktayı oluşturan ve günümüzde İran'ın nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlanmasına neden olan 'nükleer yakıttan plütonyumun ayrıştırılması' konusunda ise dönemin ABD Başkanı Gerald Ford, İran'a ABD yapımı yeniden işleme tesisi satma ve çalıştırma teklifinde bulunan bir yönergeyi imzalamıştır.⁶⁶ Görüldüğü üzere İran'da İslam devrimi olmadan önce ABD, İran'ın nükleer çalışmalarındaki en önemli destekçisi konumundadır.

İslam Devrimi Sonrası İran'ın Nükleer Çalışmalarına Hız Vermesi

1979 yılında İran'da İslam devriminin gerçekleşmesi ABD ile olan ilişkilerin kopma noktasına gelmesine neden olmuştur. İran'da meydana gelen İslam devrimi, Tahran yönetiminin nükleer çalışmalara yönelik politikalarında önemli bir değişiklik meydana getirmiştir. Yeni yönetim, nükleer çalışmaların İran'ı Batılı ülkelere daha fazla bağımlı hale getireceği gerekçesiyle durdurulmasını istemiştir.⁶⁷ Ancak 1980-88 yılları arasında Irak ile savaş yapılması ve bu süreç içerisinde teknolojinin ne derece önemli olduğunun farkına varılması üzerine 1985 yılında nükleer çalışmaların yeniden başlatılmasına karar verilmiştir.⁶⁸ Bu

⁶⁰ ABD'nin, İran'ın nükleer çalışmalarındaki rolüne ilişkin olarak Bkz: Mustafa Kibaroglu, "Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West", *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No.2, Mart 2007, ss. 225-233.,

⁶¹ İran Atom Enerjisi Kurumu hakkında detaylı bilgi için Bkz: M. Ghannadi Maragheh, 'Atomic Energy Organization of Iran', *World Nuclear Association Annual Symposium*, London, 4-6 September 2002

⁶² Joseph Crincione, "Controlling Iran's Nuclear Program", *Issues in Science and Technology*, spring 2006, s. 75.

⁶³ "West Germany, Iran Sign Nuclear Pacts on Plant", *The New York Times*, 06.07.1976, (Erişim Tarihi: 18.08.2010)

⁶⁴ "France and Iran Sign \$ 4 Billion Accord; Shah Will Receive 5 Nuclear Reactors", *The New York Times*, 27 Haziran 1974, (Erişim Tarihi: 12.08.2010)

⁶⁵ "Iran will Spend \$ 15 Billion in US over Five Years", *The New York Times*, 5 Mart 1975, (Erişim Tarihi: 12.08.2010), "Middle East-South Asia: Nuclear Handbook", *Central Intelligence Agency*, May 1988, <http://www.faq.s.org/cia/docs/19/0001033097/MIDDLE-EAST-SOUTH-ASIA:-NUCLEAR-HANDBOOK.html>, 05.01.1988, (Erişim Tarihi: 19.07.2010).

⁶⁶ Dafna Linzer 'Past Arguments Don't Square With Current Iran Policy', *The Washington Post*, 27 Mart 2005 (Erişim Tarihi: 10.08.2010).

⁶⁷ Mustafa Kibaroglu, 'Good for the Shah, Banned for the Mullahs: The West and Iran's Quest for Nuclear Power', *Middle East Journal*, Vol. 60, No: 2, Bahar 2006, s. 216.

⁶⁸ M. Javad Zarif, 'Tackling the Iran-US Crisis', *Journal of International Affairs*, Vol: 60, No:

bağlamda Çin ile 1994 yılında 300 MW'lık bir hidrolik nükleer reaktör inşaatını kapsayan anlaşma imzalanmıştır. ABD'nin baskıları Çin geri adım atarak İran'a yaptığı yardımı durdurmayı kabul etmiştir.⁶⁹

Çin'in de devreden çıkmasıyla birlikte İran'ın nükleer çalışmalarındaki en önemli ortağı kuşkusuz Rusya Federasyonu olmuştur. Yeltsin döneminde, 8 Ocak 1995 tarihinde Rusya ile İran arasında bir nükleer işbirliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, İran Rusya'ya nükleer alanda eğitim görmek üzere öğrenci gönderecek, Buşehr'de hafif su reaktörü kurulacak ve bilimsel ve teknolojik konularda işbirliği yapılacaktır.⁷⁰ Rusya ile nükleer teknoloji konusunda bağlarını güçlendiren İran, hafif su reaktörü için gerekli belgeleri 1998 yılında Rusya'dan tedarik etmiştir. Ancak Rusya gaz santrifüjlü nükleer reaktör tesis edilmesi planını iptal etmiştir.⁷¹

1970 öncesi dönemde Washington, Tahran'ın petrol rezervlerinin 30-40 yıllık bir dönemde tükenebileceğini, dolayısıyla nükleer teknolojiye biran önce geçilmesi gerektiğini savunurken, İslam Devrimi sonrası dönemde düşman olarak gördüğü İran'ın nükleer teknoloji konusundaki ısrarlarının tutarsız olduğunu çünkü İran'ın petrol ve doğalgaz zengini bir ülke olduğunu iddia etmektedir. Bu yüzden İran'ın doğal kaynaklarla enerji ihtiyacını karşılayabileceğini belirterek nükleer enerji geliştirmesine karşı çıkmaktadır.⁷² Devrim sonrasında Washington yönetimi öncelikli olarak İran'ın nükleer enerji konusunda attığı adımları engellemeye çalışmış, bu bağlamda Rusya ve Çin üzerinde baskı kurmuş, bunlar sonuç vermeyince İran'ı nükleer silah üretmeye çalışmakla suçlayarak Tahran'ın nükleer çalışmalarına engel olmaya çalışmıştır. ABD bu politikasını günümüze kadar sürdürmüştür. ABD bu konudaki ilk ciddi raporunu 2000 yılında hazırlamıştır. Central Investigation Agency-Merkezi Haberalma Teşkilatı'nın (CIA) hazırladığı rapora göre İran, 2000 yılındaki imkânlarıyla nükleer silah üretebilecek duruma gelmiştir.⁷³

2, Spring-Summer 2007, s. 78

⁶⁹ Mustafa Kibaroglu, 'Iran's Nuclear Ambitions from a Historical Perspective and the Attitude of the West', *Middle Eastern Studies*, Vol: 43, No.2, Mart 2007, ss. 235, Steve Coll, 'US Halted Nuclear Bid by Iran; China, Argentina Agreed to Cancel Technology Transfers', *Washington Post*, 17 Kasım 1992, (Erişim Tarihi: 22.07.2010)

⁷⁰ Geoffrey Aronson, 'Strategic Realities in The Middle East, An Analyses of the Regional Environment', *Arms Control & Proliferation in The Middle East*, November 1996, David Albright, The Russian-Iranian Reactor Deal, *The Nonproliferation Review/Spring-Summer 1995*, s. 49.

⁷¹ Carla Anne Robbins-Andrew Higgins, 'Fission for Cash: Money Hungry Russia Finds a Foreign Market for Nuclear Knowledge', *Wall Street Journal*, 15 Aralık 1998. Son dönemde İran ile Rusya arasındaki ilişkiler için Bkz: Robert O. Friedman, 'Russia, Iran and The Nuclear Question: The Putin Record', Strategic Studies Institute, November 2006. s 5.

⁷² Talha Köse, 'İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları', SETA Yayınları, Ankara, 2008, s. 22-23

⁷³ James Risen – Judith Miller, 'CIA Tells Clinton an Iranian A-Bomb Can't be Ruled Out', *New York Times*, 17 Ocak 2000

2002 Nükleer Krizi ve Sonrası

2002 yılı sonrasında da İran'ın nükleer programı, ABD'nin karşıt tavrıyla dünya gündeminde önemli bir yer teşkil etmeye devam etmiştir. ABD'nin İran'a karşı tavrı 2002 yılında İran'ın, Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) bilgisi olmadan Natanz uranyum zenginleştirme ve Arak ağır su tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkmasının ardından daha da sertleşmiştir.⁷⁴ 2003 yılında Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi Tahran'ın nükleer yakıt çevrim çalışmalarına devam ettiğini açıklarken IAEA, İran'ın Natanz ve Arak tesislerini gizleyerek NPT'yi ihlal ettiğini belirtmiştir. 2003 Eylül ayında ise IAEA müfettişleri adı geçen iki tesiste zenginleştirilmiş uranyum bulmalarının ardından Tahran yönetimi NPT'nin Ek protokolünü imzalamayı kabul etmiştir. Fakat ABD İran'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne (BMGK) sevk edilmesini istiyordu. Fransa, Almanya ve İngiltere'den oluşan AB Üçlüsü ile İran, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında Tahran'ın Ek protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını durdurması konusunda anlaşıldılar. İran da 18 Aralık 2003 tarihinde Ek protokolü imzaladı ve Mayıs 2004'te 1000 sayfalık bir raporu IAEA'ya verdi.⁷⁵

IAEA'nın İran'ın sunduğu raporu tatminkâr bulmadığını açıklamasının ardından Tahran yönetimi, nükleer çalışmaların geri döndürülemez olduğunu ve herkesin bunu tanıması gerektiğini belirtmiştir. AB Üçlüsü ile Tahran yönetimi, 15 Kasım 2004 tarihinde yeni bir taslak üzerinde mutabakata varmışlardır. Paris Anlaşması adı verilen bir metin ile İran ilk kez uranyum zenginleştirme çalışmalarını dondurmaya kabul etmiştir. Fakat daha sonra Hatemi'nin yaptığı açıklamada, sivil amaçlı nükleer enerji programından taviz vermeyeceklerini, çünkü bu programın barışçıl olduğunu söylemesi ve ABD'nin İsrail'e yer altı tesislerini bombalamakta kullanılan bombalardan satması ortamı yeniden gerdi. Gergin ortamı AB Üçlüsü 5 Ağustos 2005 tarihinde 31 sayfalık yeni bir teşvik ve garanti paketi açıklayarak dağıtmaya çalışmıştır. Bu ekonomik teşvik ve garanti önerileri İran'ın nükleer yakıt dönüştürme çalışmalarına son vermesi dahilinde hayata geçeceği de vurgulanmıştır. Ancak İran bu belgenin kendilerini küçük düşürücü bir belge olduğunu, böylesi bir belgeyi kabul edemeyeceklerini belirtmiştir.⁷⁶ Daha sonra İran AB Üçlüsüne ile yaptığı 6 maddelik bir öneri

⁷⁴ İran'ın sahip olduğu nükleer tesisler şunlardır: Buşehr Nükleer Güç İstasyonu, İsfahan Uranyum Dönüştürme Tesisi, Natanz Uranyum Zenginleştirme Tesisi, Arak Ağır Su Tesisi ve varlığı son dönemde ispatlanan Fordo Uranyum Zenginleştirme Tesisi. Detaylı bilgi için Bkz: Talha Köse, "İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek", *SETA İran Dosyası*, Rapor No: ST2-706, Temmuz 2006, ss.36-37. Ayrıca, ABD'nin İran'ın nükleer çalışmalarına karşı uyguladığı politikalar için Bkz: "Moving Beyond Coercive Diplomacy: A New Approach Toward Iran's Nuclear Ambitions", <http://www.princeton.edu/jpia/past-issues-1/2009/5.pdf>.

⁷⁵ Köse, "İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkânları", s. 24-26.

⁷⁶ Anthony Wanis ve St. John, "Nuclear Negotiations: Iran, The EU (And The US)", *International Peace and Conflict Resolution*,

paketi sunmuştur fakat bu öneri de AB Grubu tarafından reddedilmiştir. Bu süreç sonunda 4 Şubat 2006 tarihinde UAEA’da yapılan oylamada 3 ret oyuna karşı 27 evet oyuyla İran, BMGK’ye sevk edilmiştir.⁷⁷

İran’ın nükleer programında önemli tarihlerden birisi de 11 Nisan 2006’dır. Bu tarihte Mahmud Ahmedinecad yaptığı basın açıklamasında İran’ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını ilan etmiştir. Bu çalışmalara uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceklerini belirtip olası bir ABD saldırısına en sert şekilde karşılık vereceklerini de açıkça ifade etmiştir.⁷⁸ Soruna çözüm bulmak için uğraşan AB ülkeleri Fransa, Almanya ve İngiltere’nin hazırladığı, ABD, Rusya ve Çin’in de onayladığı bir öneri paketini AB Dış Politika ve Güvenlik Yüksek Temsilcisi Javier Solana 6 Haziran 2006’da İran’a giderek Tahran yönetimine sunmuştur.⁷⁹ Tahran yönetimi bu teklife 22 Ağustos’ta cevap vereceğini açıklamış fakat bu cevap başta ABD olmak üzere diğer ülkeleri tatmin etmemiştir. Haziran ayının sonundaki G-8 zirvesi öncesinde cevabını hazırlaması istenen İran, bu sürede öneriye cevap vermemiştir. Bunun akabinde 31 Temmuz 2006 tarihinde BMGK, 1696 no.lu kararı alarak 31 Ağustos 2006⁸⁰ tarihine kadar Tahran’a uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması için süre vermiş ve eğer Tahran yönetiminin bu süre zarfında çalışmalarını durdurmazsa ekonomik ve diplomatik yaptırımlarla karşı karşıya kalacağını belirtmiştir.⁸¹

Diğer taraftan, UAEA’ nın Şubat 2008’de yayınladığı raporda, Tahran yönetiminin nükleer silah üretmeye çalıştığına dair herhangi bir delilin bulunmadığı belirtilmektedir.⁸² UAEA’ nın yayınladığı bu rapor, Tahran yönetiminin elini güçlendirmiş ve daha önce de iddia ettiği gibi yürütmekte olduğu nükleer çalışmaların sadece barışçıl amaca yönelik olduğu tezini kuvvetlendirmiştir. Bu açıklamalardan tatmin olmayan BMGK, 3 Mart 2008’de Endonezya’nın karşı oyuna rağmen İran’ın yurt dışındaki mal varlıklarına ek kısıtlamalar getiren ve

http://www.aupeace.org/files/Wanis_IranEUandUS2007S.pdf, 2007, s. 10.

⁷⁷ “Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran”, GOV/2006/14, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>, 04.02.2006.

⁷⁸ “Iran Nuclear Program Defies UN”, http://www.pbs.org/newshour/bb/middle_east/jan-june06/iran_4-11.html, 11.04.2006.

⁷⁹ Robert Deminguez, ‘Iran: A New Challenge to EU Foreign Policy’, *European Union Miami Analysis*, Vol. 4, No. 20, August 2007, ss. 3-11. AB içerisindeki ülkeler İran konusunda ortak bir noktada buluşmamaktadırlar. Fransa ve İngiltere, İran’a karşı sert yaptırımların uygulanması taraftarıyken İtalya ve Avusturya gibi ülkeler daha yumuşak önlemlerin alınması taraftarıdır. AB ülkelerinin İran konusundaki yaklaşımları için Bkz: Robin, Wright, “Divisions in Europe May Thwart U.S. Objectives on Iran,” *Washington Post*, 18.10. 2007.

⁸⁰ Bu süre daha sonra 2006 Ekim ayının ilk haftasına kadar uzatılmıştır.

⁸¹ ‘Resolution 1696 (2006), Security Council, SC/8792’.

⁸² ‘Latest Iran Safeguards Report Circulated to IAEA Board’, <http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2008/iranreport0208.html>, 22.02.2008.

uygulanan yaptırımların sertleştirilmesini öngören 1803 nolu kararı almıştır.⁸³ Benzer şekilde 23 Haziran 2006 tarihinde AB üyesi ülkeler İran'a karşı yeni bir önlemler paketi açıklamışlardır. Bu önlemlerle İran'ın Avrupa'daki çeşitli banka hesaplarını dondurulmakta ve bazı ekstra kısıtlamalar getirilmekteydi.⁸⁴

ABD Başkanı Barack Obama, İran'a karşı uyguladığı politikada diplomasiye de önem verdiğini göstererek, 5+1 grubunun Nisan 2009'da yeni bir öneri paketi hazırlamasını sağlamıştır. Obama, Bu öneri paketine İran'ın Eylül ayına kadar yanıt vermesi ve yılsonuna kadar yapılan müzakerelerde önemli mesafelerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Tahran yönetimi de bu öneriye cevabını eylül ayında vermiş ve nükleer haklarını müzakere etmemek şartıyla 5+1 grubuyla görüşmeyi kabul etmiştir.⁸⁵ İran ile 5+1 grubu arasındaki müzakereler 1 Ekim 2009 tarihinde Cenevre'de başlamıştır. Yapılan görüşmelerde ön plana çıkan konuların başında İran'ın, Fordo adında gizli ve yeni bir uranyum zenginleştirme tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkması olayı gelmiştir. Diğerleri ise Tahran'ın elinde bulundurduğu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun yurtdışına gönderilerek reaktör için gerekli yakıtı dönüştürülmesi ve tekrar geri gönderilmesi konuları olmuştur. 5+1 grubunun ortaya attığı bu takas önerisi Tahran yönetimi tarafından kabul görmüştür ve bu konuda teknik görüşmeleri gerçekleştirmek için Viyana'da yapılmasına karar vermiştir.⁸⁶

19-21 Ekim 2009 tarihleri arasında Viyana'da bir araya gelen ABD, Fransa, Rusya ve İran yetkilileri, UAEA'nın hazırladığı bir rapor üzerinde mutabık kaldılar. Bu rapora göre İran, %3,5 oranında zenginleştirdiği uranyumun %70'ini Rusya'ya gönderecek, Rusya bunu %20 zenginleştirerek Fransa'ya gönderecek ve Fransa da bu miktarı nükleer yakıtı dönüştürerek İran'a teslim edecekti.⁸⁷ Taraflar bu öneriye bir hafta içerisinde cevap vereceklerdi. ABD, Fransa ve Rusya UAEA'nın raporunu kabul ettiklerini açıklamışlardır. Ancak ilk başlarda öneriye sıcak bakan ve Viyana görüşmelerinin Batı'nın, kendilerinin nükleer programını kabul etme aşamasına geldiklerini iddia eden Tahran yönetimi, bunu bir başarı olarak görmüştür. Bunun yanında Fransa ve Rusya'nın bu konuda güvenilemez olduğuna dayanan muhalif baskılar neticesinde UAEA'nın raporuna karşı yeni bir öneri paketi olarak sayılabilecek cevabını vermiştir. İran, zenginleştirilmiş uranyumu İran'da UAEA'nın denetiminde bir

⁸³ 'Resolution 1803, Security Council, 2008'.

⁸⁴ 'Restrictive measures (sanctions) in force, European Commission', http://ec.europa.eu/external_relations/cfsp/sanctions/docs/measures_en.pdf.

⁸⁵ Bayram Sinkaya, 'İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü', *Orta Doğu Analiz*, Cilt. 1, Sayı 12, Aralık 2009, ss. 73-74

⁸⁶ 'Understanding the nuclear negotiations,' Interview with Mark Fitzpatrick, <http://middleeastprogress.org/2009/11/understanding-the-nuclear-negotiations/>, 10 Kasım 2009.

⁸⁷ "UN atomic watchdog announces draft deal on Iran's nuclear fuel," 21 Ekim 2009, <http://www.un.org/apps/news/printnews.asp?nid=32644>, (Erişim: 23.07.2010)., Bayram Sinkaya, 'İran'ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü', *Orta Doğu Analiz*, Cilt. 1, Sayı 12, Aralık 2009, ss. 75-77.

yerde stoklamayı ve önce nükleer yakıtı alıp daha sonra zenginleştirilmiş uranyumu Rusya'ya vermeyi önermiştir.⁸⁸ Bu durum karşısında Baradey, İran'ın zenginleştirilmiş uranyumunun her iki tarafın da güvendiği Türkiye'de stoklanmasını önermiştir.⁸⁹ Türkiye de bu öneriyi sıcak bakmış ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu öncülüğünde çalışmalarına başlatmıştır.⁹⁰

“Sıfır Sorun” ve Nükleer Sorun Arasında Türkiye

“Komşularla Sıfır Sorun” politikasını takip ederek bölgesinde istikrarlı ve çatışmadan uzak bir ortam oluşturmayı amaç edinen Türkiye, İran ile ilişkilerini de bu çerçevede geliştirmektedir. Fakat İran'ın nükleer çalışmaları dolayısı ile uluslararası toplum ve özellikle ABD ile yaşadığı gerginlik Türkiye'nin bu politikasını devam ettirebilmesinin önünde önemli bir engel olmaktadır. Bu sorunun nasıl çözüleceği henüz bilinmezken, bu sorunda Türkiye'nin rolünün ne olması gerektiği sorunun taraflarınca farklı anlaşılmaktadır. Talha Köse'nin de belirttiği gibi “Türkiye'nin yaşadığı temel ikilem her iki tarafın da Türkiye'yi bir arabulucu yahut kolaylaştırıcı değil, ‘müttefik’ olarak görmesidir.”⁹¹ Diğer taraftan Türkiye'nin de bu sorunda kendi pozisyonunu belirlemesi gerçekten zor gözükmektedir. Türkiye, bir yandan Batılı devletlerce gerçekleştirilecek muhtemel bir askeri müdahale ya da ekonomik ve siyasi yaptırımlar neticesinde, İran'ın 2003 işgali sonrasındaki Irak gibi istikrarsız bir yapıya sürüklenmesinden endişe ederek Batı'nın sert tutumunun karşısında durmaktadır. Diğer yandan, nükleer sorunun çözümünde diplomatik yöntemleri savunarak ve bu yönde bazı adımlar atarak⁹² Batı tarafından İran'ı cesaretlendirmekle ve “müttefikleri” ile birlikte hareket etmemekle eleştirilmektedir.

Küresel aktör olarak Ortadoğu politikalarını önemli derecede etkileyebilen ABD, 1979 sonrasında İslami bir yönetime ve Batı karşıtı politikalara sahip olan İran'ı, Ortadoğu petrol kaynaklarının kontrolü ve İsrail'in güvenliği şeklindeki Ortadoğu temelli çıkarlarına⁹³ tehdit olarak görmektedir. Bu nedenle ABD, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını engellemek amacı ile diplomasi yöntemi başta olmak üzere ekonomik ve siyasi yaptırımlara kadar birçok

⁸⁸ Kaveh L. Afrasiabi, “Test of wills over Iran plan,” *Asia Times*, 17 Kasım 2009; “Obama, Iran and the nuclear

patience marathon,” *Pres TV*, 28 Kasım 2009. Rusya-İran arasındaki ilişkiler için Bkz: Mark N. Katz, “Russia and Iran: Unfriendly friends,” *Middle East Times*, January 02, 2008.

⁸⁹ “IAEA chief: Iran should store enriched uranium in Turkey,” *Today's Zaman*, 9 Kasım 2009

⁹⁰ “İran'ın Uranyumuna Türk formülü,” *Hürriyet*, 16 Kasım 2009

⁹¹ Talha Köse, “İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkânlarını Yeniden Düşünmek”, *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) İran Dosyası*, n. ST2-706, 2006, s. 32.

⁹² Türkiye'nin İran politikasının diplomasi ve yaptırımlar arasında kaldığını ifade eden bir çalışma için bkz. Kadir Üstün, “Turkey's Iran Policy: Between Diplomacy and Sanctions”, *Insight Turkey*, c.12, n.3, 2010, s. 19-26.

⁹³ Paul Salem, “The Middle East: Evolution of a Broken Regional Order”, *Carnegie Papers*, n. 9, 2008, s. 1-23.

önlem almaktadır. Ayrıca ABD, nükleer silahlara sahip İran'ın Şiiliği kullanarak bölgesel etkisini artıracaklarını ileri sürerek Ortadoğu bölgesinde İran karşıtı Sünni bir blok meydana getirerek İran'ı yalnızlaştırmaya çalışmaktadır. Fakat bölge devletlerinin İran'a ilişkin uyumsuz politikaları ve Irak işgalinden çıkarıldığı dersler neticesinde bölgeye dışarıdan müdahaleye sıcak bakmaması, bu politikayı etkisiz kılmaktadır.⁹⁴ Diğer taraftan nükleer silahlara ya da nükleer enerjiye sahip olmayı "beka" sorunu ve rejiminin devamlılığı için gerekli gören İran ise yaşanan bölgesel ve küresel krizlere rağmen nükleer çalışmalarına devam etmektedir. Bu durum nükleer enerjinin elde edilmesi konusunda ABD ve İran arasında derin görüş ayrılıklarının olduğunu göstermektedir.⁹⁵

Türkiye'nin İran sorunundaki pozisyonuna bakıldığında zaman iki önemli vurgunun öne çıktığı görülmektedir. Bunlardan birincisi Türkiye'nin 1970 yılında yürürlüğe giren NPT'ye (Nuclear Non-Proliferation Treaty-Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) vurgu yaparak, her ülkenin sivil amaçlı nükleer enerji elde etme hakkının var olduğunu belirtmesidir. Başta NPT olmak üzere nükleer silahların yaygınlaşmasını önleme veya tamamen yok edilmesi amacı ile düzenlenen diğer anlaşmalara⁹⁶ ve oluşumlara taraf olan Türkiye bu konuda Batı ve uluslararası toplumla birlikte hareket etmiş ve getirilen düzenlemelere sadık kalmaya çalışmıştır. Diğer yandan Türkiye ABD'nin İran krizini bahane ederek NPT'nin getirmiş olduğu sivil amaçlı nükleer enerji elde etme hakkının tartışmaya ve denetime açılması yönündeki çabalarına itiraz etmiştir. Türkiye, her ülke gibi İran'ın da bu hakkı olduğunu belirtmiş ve enerjiye ihtiyaç duyan bir ülke olarak⁹⁷ kendisi de nükleer enerji elde etme yönünde bazı adımlar atmıştır. Bu adımlardan en önemlisi Türkiye ve Rusya arasında 12 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan ve 18 Temmuz 2010 tarihinde TBMM tarafından kabul edilerek yasalaşan ve Akkuyu'da Nükleer Güç Santralinin tesisi ve işletimini öngören anlaşmadır. Bu anlaşmaya göre Akkuyu Nükleer Güç Sant-

⁹⁴ Marina Ottoway, "Iran, United States and the Gulf: The Elusive Regional Policy", *Carnegie Papers*, n. 105, 2009, s. 1-21.

⁹⁵ Tarafların politik çıkarları ve bu sorun dolayısı ile gelecekte oluşabilecek muhtemel senaryolar için bkz. Nihat Ali Özcan, "İran Sorununun Geleceği Senaryolar, Bölgesel Etkiler ve Türkiye'ye Öneriler", *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı(TEPAV)*, Haziran 2006, s. 3-52.

⁹⁶ Türkiye'nin "yıkıcı" silahlarla ilgili taraf olduğu bazı anlaşma ve düzenlemeleri şu şekilde sıralayabiliriz: 2000 yılında katıldığı Kapsamlı Denemenin Yasaklanması Anlaşması(Comprehensive Test Ban Treaty-CTBT), 1997'de taraf olduğu Kimyasal Silahlar Anlaşması(Cheical Weapons Convention-CWC), 1974'de taraf olduğu Biyolojik Silahlar Anlaşması(Biological Weapons Convention-BWC), 1997'de taraf olduğu Füze Teknolojileri Kontrol Rejimi(Missile Technology Control Regime-MTCR), bkz. Sinan Ülger, "Preventing The Proliferation Of Weapons Of Mass Destruction: What Role For Turkey?", *Transatlantic Academy Paper Series*, 2010, ss. 4.

⁹⁷ Ülger, "Preventing The Proliferation Of Weapons Of Mass Destruction: What Role For Turkey?", s. 4-15.

ralinin toplam kurulu gücü 4 bin 800 megawattlık 4 üniteden oluşmakta⁹⁸ ve Türkiye'nin enerji ihtiyacının bir kısmını karşılaması düşünülmektedir.

Türkiye'nin vurguladığı diğer nokta ise nükleer silahların yaygınlaşmasına karşı olduğudur. Türkiye bölgesinde hiçbir gücün nükleer silah elde etmesini istememektedir. Bu konuda Batı ve Türkiye'nin benzer düşüncelere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat nükleer enerji ya da silah elde etmesini önlemek için İran'a karşı alınacak tedbirler konusunda Türkiye'nin daha farklı bir tutum sergilediğini görmekteyiz.⁹⁹ Türkiye, bölgede herhangi bir ülke tarafından nükleer silah elde edilmesinin bölgede silahlanma yarışını ve gerilimleri artıracığı, bölge dengelerini alt-üst edeceği ve Türkiye'nin stratejik önemini azaltacağı nedeni ile bölge ülkelerinin nükleer silah elde etmesine ve nükleer silahların yaygınlaşmasına karşı çıkmaktadır.¹⁰⁰ Nükleer çalışmaları ile birlikte İran'ın Şii nüfusa dayalı bölgede artan etkisinden ve muhtemel bir Şii Hilalinden¹⁰¹ endişe eden Arap ülkeleri son dönemde nükleer enerji ve silah elde etme yönünde bazı çalışmalar yürütmektedir. Bu durum Türkiye'nin endişelerini haklı çıkarmaktadır.¹⁰² Fakat Türkiye, nükleer sorunun çözümünde İran'a uygulanacak ekonomik ve siyasi yaptırımların bu ülkeyi görüşmelere çekeceği ve nükleer çalışmalarından geri adım atmasını sağlayacağı şeklindeki Batı'daki hakim görüşü¹⁰³ paylaşmamakta, aksine bu tutumun bölge ülkelerinin ekonomisine ve halkına zarar verdiğini ve nükleer sorunun çözümünde hiçbir etkisinin olmadığını savunarak¹⁰⁴ diplomatik bir çözümden yana olduğunu belirtmektedir.

Batı ve İran arasındaki güven bunalımının farkında olan Türkiye öncelikli olarak taraflar arasındaki bu problemin aşılmasını sağlamak ve diplomatik yolları etkin kılmak için çeşitli "arabuluculuk" ve "kolaylaştırıcılık" faaliyetleri yürütmektedir. Bu çerçevede Ankara taraflar arasında devreye girerek 25 Nisan 2007'de AB Dış Politika Sorumlusu Javier Solana, Uluslararası Atom Enerji Kurumu-International Atomic Energy Agency (IAEA) Başkanı Muhammed Baradei ve İran'ın Nükleer Eski Baş Müzakerecisi Ali Laricani'nin Türkiye'de

⁹⁸ "Nükleer Santral Tasarısı Meclisten Geçti Mali Kural Gelecek Döneme Bırakılıyor", *Zaman*, 19 Temmuz 2010.

⁹⁹ Ülgen, "Preventing The Proliferation Of Weapons Of Mass Destruction: What Role For Turkey?", s. 13-14.

¹⁰⁰ Gökhan Çetinsaya, "Tarihsel Perspektifte Türkiye-İran İlişkileri ve Nükleer Sorun", *Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları(SETA) İran Dosyası*, No: ST2-706, 2006, s. 4.

¹⁰¹ Ürdün Kralı Abdullah tarafından 2004 yılında kullanılan "Şii Hilali" kavramı İran'dan başlayarak Irak'tan geçen ve Suriye'ye uzanan Şii hâkimiyetindeki bir hattı ifade etmekte ve bu ülkeler dışındaki ülkelerde İran Şii radikalizminin teşvik edildiğine vurgu yapmaktadır. Ian Black, "Fear Of Shia Full Moon", *Guardian*, 26.02.2007.

¹⁰² Mohammed Abdel Salam, "Arabs, Iran and Nuclear Weapons Balancing the Equation", *Arab Insight*, 2008, s. 86-87.

¹⁰³ Mark Fitzpatrick, "Iran: The Fragile Promise Of the Fuel-Swap Plan", *Survival*, c. 52, n. 3, 2010, s. 86.

¹⁰⁴ Poyraz, "Turkish-Iranian Relations: A Wider Perspective", s. 7.

bir araya gelmesini sağlamıştır.¹⁰⁵ Yine 2008 yılında bir gün ara ile ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley ve İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki'yi ağırlayan Ankara taraflar arasındaki güven bunalımını çözmek için taraflara diyalog çağrısında bulunmuştur.¹⁰⁶ Bu ziyaretler, Ankara'nın taraflar arasında diyalogun gelişmesi yönünde önemli bir rol alabileceğini göstermiştir. Ayrıca Türkiye, Brezilya ile birlikte İran'ı diplomatik çözüme yaklaştırmak ve İran'ın Batı ile arasındaki güven probleminin aşılmasını sağlamak amacı ile pek çok kez İranlı yetkililerle bir araya gelmiştir. Türkiye ve Brezilya'nın yürütmüş olduğu ve soruna diplomatik çözüm bulmayı amaçlayan bu girişimler önceleri Batı tarafından desteklenmiştir. Bu çerçevede ABD Başkanı Obama'nın Türkiye ve Brezilya liderlerine yazmış olduğu belirtilen ve Nükleer Takas Anlaşmasının da çerçevesini belirleyen mektup¹⁰⁷ Batı'nın Türkiye ve Brezilya'nın inisiyatiflerini desteklediğini ve bu iki ülkenin arabuluculuk koşullarına bağlı kaldığını göstermektedir. Fakat 17 Mayıs 2010 tarihinde İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki, Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim tarafından imzalanan Nükleer Takas Anlaşmasına¹⁰⁸ Batı ve özellikle ABD tarafından ciddi eleştiriler gelmiştir. Türkiye ve Brezilya'nın inisiyatifi ile şekillenen anlaşmaya karşı uluslararası alanda gelişen tepkilere bakıldığında, bu sorunun diplomatik yollar ya da Türkiye ve Brezilya gibi ara güçlerin çabaları ile çözümlenmesine küresel güçlerin razı gelmediği anlaşılabilir.¹⁰⁹

Bu anlaşma İran'ın daha önce reddettiği 1200 kilo düşük ölçekte zenginleştirilmiş uranyumu teslim etmesi karşılığında "Viyana Grubu'ndan (ABD, Fransa ve Rusya) Türkiye aracılığıyla İran'a, Tahran Nükleer Araştırma Reaktörü'nde barışçıl açmalarla kullanılmak üzere 120 kilo zenginleştirilmiş uranyum almasını öngörmekteydi. Buna rağmen ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton İran'a yeni yaptırımlar getiren paket üzerinde BMGK üyelerinin anlaşacağını belirterek paketi Konsey'e sunacaklarını belirtmiştir.¹¹⁰ ABD ve AB tarafından daha sonra yapılan açıklamalarda bu anlaşmanın "güven artırıcı bir önlem" olarak hizmet edebileceğini fakat İran'ın nükleer silah elde etmesini engellemek için yetersiz olduğu belirtilmiştir. Altılar (BMGK Daimi Üyeleri ve Almanya) ise Tahran anlaşmasının sadece 1200 kg uranyumun takasını öngördüğünü oysa bugün İran'ın elinde zenginleştirmeye başladığı bir o kadar daha

¹⁰⁵ Hakkı Uygur, "Iran's Nuclear Ambitions and Turkey", *SETA Policy Brief*, n.7, 2008, ss.6.

¹⁰⁶ "İran'dan ABD'ye Sıcak Mesaj", *Zaman*, 19.07.2008.

¹⁰⁷ "Davutoğlu: Tahran Anlaşmasının Zeminini Obama'nın Mektubu Hazırladı", *Zaman*, 10.06.2010.

¹⁰⁸ "İran, Türkiye ve Brezilya arasında imzalanan Tahran Bildirisi'nin tam ve orijinal metnini okumak için Bkz: 'Joint Declaration of the Ministers of Foreign Affairs of Turkey, Iran and Brazil', http://www.mfa.gov.tr/17_05_2010-joint-declaration-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-turkey-iran-and-brazil_en.mfa, 17.05.2010

¹⁰⁹ Deniz Ülke Arıboğan, "İran Politikamıza Ne Oldu?", *Akşam*, 26 Mayıs 2010.

¹¹⁰ "Ama Yaptırım Hazır", *Milliyet*, 19.05.2010.

uranyumun olduğunu belirtmiştir.¹¹¹ Sonuç olarak ABD'nin çabaları ile 9 Haziran 2010 tarihinde BMGK'ya getirilen ve İran'a yeni yaptırımlar öngören 1929 nolu karar Türkiye ve Brezilya'nın "hayır" oyuna ve Lübnan'ın "çekimser" kalmasına rağmen 12 "evet" oyu ile birlikte kabul edilmiştir. Türkiye, İran ve Brezilya ile imzalamış olduğu Nükleer Takas Anlaşması'na sadık kaldığını göstermek amacı ile hayır oyu kullandığını ifade etmiş fakat diğer taraftan BM kararlarına da uyacağını belirtmiştir.¹¹²

Sonuç: Türkiye Devrede Kalmaya Devam Ediyor

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı kabul edilen 1929 nolu yaptırım kararına Türkiye'nin "evet" demesi halinde İran ile ekonomik, siyasi, kültürel ve güvenlik alanında ilişkiler bozulabilecek ve "komşularla sıfır problem" politikası olumsuz etkilenebilecekti. Ayrıca, Türkiye'nin İran ve Brezilya ile imzalamış olduğu 17 Mayıs 2010 tarihli Nükleer Takas Anlaşması ve nihayetinde ortada tamamlanmamış bir sürecin olması ve İran'ın diplomatik çözümden uzaklaştırılmamak istenmesi, Türkiye tarafından "hayır" oyunun verilmesinin diğer önemli gerekçeleridir. Diğer taraftan oylamada Türkiye tarafından "hayır" oyu verilmesi ise İran ile "nükleer çalışmaları" nedeni ile sorun yaşayan Batı tarafından ciddi bir şekilde tepki ile karşılanmış ve Türkiye'nin Batı ile ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Bu durumda "sıfır sorun" ve "nükleer sorun" arasında sıkışan diplomasinin "çekimser" oy kullanılarak aşılabileceğini ifade edenler¹¹³ olmuştur. Fakat bu durumda da kullanılan "çekimser" oy İran ve Batı tarafından olumlu karşılanmayabilir ve iki taraftan da buna olumsuz tepkiler gelebilirdi. Nitekim ABD Başkanı Obama'nın "çekimser" oyu "hayır" oyu gibi göreceğini açıklaması bunun açık bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir. Ayrıca, Türkiye açısından "çekimser" kalmak bu sorunda "pasif" bir konumda kalmak anlamına gelebilir ve nükleer sorunun çözülmesi amacı ile yürüttüğü diplomatik çabaların samimiyetin sorgulanmasına yol açabilirdi. Buradan çıkarılacak sonuç, taraflar arasında diplomatik bir çözüm sağlanamaması durumunda Türkiye'nin sürekli bir ikilem yaşayabileceği ve bu durumun Türkiye'ye önemli ekonomik, siyasi ve güvenlik maliyetleri yükleyebileceğidir.

BMGK oylaması sonrası koşullarda Türkiye'nin nükleer sorunun çözümü için "arabulucu" rolünden ziyade "kolaylaştırıcı" ve "yardımcı" rolüne vurgu

¹¹¹ Sami Kohen, "Türkiye, İran Sorununda Yardımcı Rolde", *Milliyet*, 16.07.2010.

¹¹² BMGK'da yapılan oylamada Lübnan da çekimser oy kullanmıştır. "Security Council Imposes Additional Sanctions on Iran," <http://www.un.org/News/Press/docs//2010/sc9948.doc.htm>>. 09.06.2010, 'Türkiye ve Brezilya'nın muhalefeti yetmedi', *Zaman*, 10.06.2010

¹¹³ Ergin Türkiye'nin "Hayır" oyu kullanması ile Batı'da İran ile hareket eden bir ülke algısı oluşturduğunu belirterek "çekimser" kalmasının bu durumda daha olumlu olabileceğini belirtmektedir. Sedat Ergin, "Türkiye Çekimser Kalmalıydı", *Hürriyet*, 11.06.2010.

yaptığı görülmektedir. Bu sorunda devreden çıkmaya niyetli gözükmeyen Türkiye 9 Haziran 2010'da İran'a yaptırımlar öngören paketten sonra da inisiyatif almaya devam etmiştir. Bu çerçevede Türkiye, İran ve Altılar arasında müzakere sürecini başlatmak amacı ile devreye girerek 13 Temmuz 2010 tarihinde İstanbul'da Altılar adına müzakereler için yetkili kılınan AB Dışişleri Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton ve 14 Temmuz 2010 tarihinde Lizbon'da da İran Dışişleri Bakanı Muttaki ile görüşerek "İran-Altılar" müzakere sürecinin başlamasına "yardımcı olmaya" çalışmıştır.¹¹⁴ Yine, 24 Temmuz 2010 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen Dışişleri Bakanı Davutoğlu İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki ve Brezilya Dışişleri Bakanı Celso Amorim görüşmesi Türkiye'nin aktif bir şekilde devrede olduğunu göstermektedir.¹¹⁵ Toplantı sonrası açıklama yapan Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Türkiye'nin bu sorunda rolünün netleştirilmesinin zorunlu olduğunu ve bu rolün 2005'ten itibaren diplomatik çözümleri mümkün kılmak amacı ile taraflar arasında gerçekleştirilen "kolaylaştırıcı" bir rol olduğunu ve Türkiye'nin iki tarafın isteği üzerine sürecin devam etmesi için yardımcı olduğunu belirtmiştir.¹¹⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere Türkiye ve Brezilya yaşanan gelişmeler sonrasında "arabulucu" rolünde ısrar etmekten vazgeçerek tarafları bir araya getirmek ve diyalog sürecini etkin kılmak amacı ile "kolaylaştırıcı" ve "yardımcı" rolde kalmaya devam etmektedir.

¹¹⁴ Sami Kohen, "Türkiye, İran Sorununda Yardımcı Rolde", *Milliyet*, 16.07.2010.

¹¹⁵ "İstanbulda Sürpriz Zirve", *Sabah*, 25.07.2010.

¹¹⁶ "Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Gerçekleştirdiği Basın Toplantısı", [www.mfa.gov.tr.](http://www.mfa.gov.tr), 25.07.2010